

KOSOVA - PRIZREN DEATH IN TURKISH FOLK CULTURE

Erol EROĞLU*

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Türk Dili Bölümü, eeroglu@sakarya.edu.tr, Orcid No:0000-0001-6393-8758

Received Date:18.03.2020, Revised Date:25.04.2020, Accepted Date:11.05.2020

Copyright© 2020 Erol EROĞLU. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

The subject of this study is to identify the traditional practices of Turks living in the city of Prizren in Kosovo in relation to death from the main transitional periods of human life and to reveal the practices performed accordingly. In these periods any individual is prepared for new life, new period in life with various practices and beliefs. In the first chapter, Kosova and Prizren chosen as research field are portrayed; the situation of Turks who live in there is mentioned. In the second part; The data obtained as a result of the study was presented and evaluated. The traditions and beliefs about the death are also studied in phases pre-death, death and past death. Last chapter is devoted to a general evaluation of the research. Prizren Turks are a Muslim society. Therefore, it has been observed that Islam has a great influence on their traditions and beliefs. As in many Turkish communities, it is possible to see the traces of their pre-Islamic beliefs. The general characteristics and religious understanding of Prizren Turks have a great role in preserving and keeping the traditions alive. With these features, many traditions and traditions that remain for their ancestors in their lives are still alive with all their vitality because they do not lose their ties with the past. As a reflection of the deep-rooted history and historical and cultural accumulation of the Turkish Nation, the traditions, customs and beliefs of the Prizren Turks are very rich.

Keywords: Prizren, Transition Periods, Death, Culture

KOSOVA - PRIZREN TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ÖLÜM¹

ÖZET

Bu çalışmanın konusu, insan hayatının ana geçiş dönemlerinden ölüm ile ilgili olarak Kosova'nın Prizren şehrinde yaşayan Türklerin geleneksel uygulamalarını tespit etmek ve bunlara bağlı olarak yapılan pratikleri ortaya koymaktır. Geçiş dönemlerinde birey, çeşitli adet ve inanmalarla yeni hayatına, hayatındaki yeni döneme hazırlanır. Birinci bölümde, araştırma alanı olarak seçilen Kosova ve Prizren tanıtılmış; bölgede yaşayan Türklerin durumuna değinilmiştir. İkinci bölümde; yapılan çalışmanın sonucunda elde edilen veriler sunulmuş ve değerlendirmesi yapılmıştır. Ölümle ilgili âdet ve inanmalar, ölüm öncesi, ölüm sırası, ölüm sonrası sıralamasıyla anlatılmıştır. Sonuç bölümünde, çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Prizren Türkleri Müslüman bir toplumdur. Dolayısıyla gelenek ve inanışlarında İslamiyet'in büyük oranda etkisi olduğu görülmektedir. Birçok Türk topluluğunda olduğu gibi İslam öncesi inanışlarının izlerini de görmek mümkündür. Geleneklerin korunup yaşatılmasında Prizren Türklerinin genel karakteristik özellikleri ve dinî anlayışlarının büyük payı vardır. Bu özellikleriyle geçmişle bağlarını koparmamalarından dolayı onların hayatında atalarından kalan birçok gelenek ve görenek tüm canlılığı ile hâlâ yaşamaktadır. Türk Milleti'nin köklü geçmişinin, tarihî ve kültürel birikiminin bir yansıması olarak Prizren Türklerinin gelenek, görenek ve inanışları oldukça zengindir.

Anahtar Kelimeler: Prizren, Geçiş Dönemleri, Ölüm, Kültür

¹ Bu çalışma; Erol EROĞLU tarafından hazırlanan, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı EABD tarafından kabul edilen "Prizren Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)" adlı doktora tezi verilerinden elde edilmiştir.

1.GİRİŞ

Başkenti Priştina olan Kosova'nın kuzey ve doğu sınırında Sırbistan, güneyinde Makedonya, batısında Arnavutluk ve Karadağ bulunmaktadır. Topraklar her türlü ürünün yetişmesine imkân verecek ölçüde verimlidir. Güneyde Şar Dağları, batıda Arnavutluk Alpleri, Karadağ sınırı bölgesinde Mokra Dağları, kuzeydoğuda Golyak Tepeleri bulunmaktadır (Önen, 2006:6-7). Kosova'da yaşayan Türkler; genel olarak şehir merkezlerinde kalmış bir nüfus yapısı göstermektedir. Prizren, Mamuşa, Priştine, Gilan yoğun Türk nüfusunun yaşadığı yerlerdir. (Tılıç, 1999:72-73). Kosova'nın ikinci büyük kenti olan Prizren, aynı zamanda önemli kültür merkezlerinden biridir. Eski ve yeni kültürlerin kaynaştığı şehir, çok sayıda tarihi ve kültürel esere sahiptir. Bir Anadolu kasabasını andıran Prizren, dini, sosyal ve kültürel eserleriyle Balkan ve Rumeli kentleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Vırmiça, 2002:117-118). Prizren, 1389 yılındaki I. Kosova Meydan Muhaberesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir. 1455 yılından 1912 yılına kadar sancak beyliği merkezi olarak kullanılmıştır (Recepoğlu, 2001:397). Kosova'da, Türk kültürünün korunmasında ve gelişmesinde Prizren'in büyük katkısı olmuştur. Günümüzde de faaliyetlerine devam eden kültür dernekleri, okullar, sanatçılar, şairler, yazarlar, basın-yayın kuruluşları, Türk aydınlarının verdikleri eserler ve yürüttükleri çalışmalar, Kosova'da ve Prizren'de Türk kültürünün korunması ve yaşatılmasına hizmet etmektedir (Vırmiça, 2002:135-137).

Bu çalışmanın konusu, insan hayatının ana geçiş dönemlerinden ölüm ile ilgili olarak Kosova'nın Prizren şehrinde yaşayan Türklerin geleneksel uygulamalarını tespit etmek ve bunlara bağlı olarak yapılan pratikleri ortaya koymaktır. Yüzlerce yıldır farklı kültür, din ve ırka mensup toplumlarla bir arada yaşayan Prizren Türklerinin hayatında fonksiyonelliğini koruyan inanışlar ve bunlara bağlı pratiklerin tespit edilmesi, kökleri binlerce yıl öncesine dayanan Türk kültürüyle benzerlik ve devamlılık gösteren yönlerinin olup olmadığını ortaya koyma imkânı verecektir.

2. ÖLÜM

İnsan hayatının bu dünyadaki en son evresini oluşturan ve öte dünyada süreceğine inanılan ebedî hayatın başlangıcı olan ölüm, yeryüzündeki bütün topluluklarda olduğu gibi, Türkler arasında da çeşitli uygulama ve inanışlarla yorumlanıp anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bir insanın ölümü, doğumu kadar olağan karşılanmış ve mevtanın dost ve akrabaları, ölüm anından cesedin toprağa karışıp gittiği zamana kadar geçen süreç içinde, kökeni çok eski dönemlere kadar giden çeşitli uygulama ve törenlerle ölen insanı öte âleme yolcu etmeye çalışmıştır (Aça, 1999:24).

Çeşitli toplumlar, gelenek ve göreneklerinde, ibâdet ve âyinlerinde, masal ve efsanelerinde, ölümü anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır. Sağlam kaynaklara dayalı, köklü bir din eğitimi alan toplumlarda ölüm hadisesini anlamlandırmak nispeten fazla problem teşkil etmezken, bu imkânlardan mahrum, göçebe toplumlarda ölümü anlamlandırmak kolay olmamış, insanların ölüm hakkındaki düşünce ve anlayışları birçok halk inanışı ve farklı uygulamaları beraberinde getirmiştir (Polat, 2003:163).

İnsanların ölüm karşısında çok farklı duygular hissetmesi ile onu algılamaya ve anlamlandırmaya çalışmaları sonucu ortaya çıkan davranışlar, zamanla kalıplaşmış uygulamalara dönüşmüş ve ritüel özellikleri kazanmıştır. Bu ritüeller, tamamen insanın ölümü algılayış biçiminin ve ölüme sebep olan olayları anlamlandırma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Malinowski, 2000:43).

Cenaze, yas ve anma törenleriyle uzayıp giden bu olay, yaşayan insanlarla ölmüş olanlar arasındaki birtakım ilişkileri de içermektedir. Ölüm, aynı zamanda hayatın öbür dünyada devam etmesi gibi bir umut ya da en azından bir teselli de taşımaktadır (Roux, 1999:11).

Kur'an-ı Kerim'de Ankebut Suresi'nin 57. ayetinde "Herkes ölümü tadacaktır" ve İsra Suresi'nin 99. ayetinde "Allah onlar için bir son biçti" denilerek bu kaçınılmaz sona vurgu yapılmaktadır. Bu dünyadaki hayatı sona eren insan, ahirette sonsuza kadar yaşayacaktır. Hz. Peygamber bir hadisinde "Kabir cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur" buyurmaktadır. Ahiret hayatının mezardan itibaren başladığı inancı İslamiyet'te "kabir azabı" sözünde somutlaşır. İslamiyet'e göre; beden gömüldükten sonra çürür, yok olur, ancak ruhu sonsuza kadar yaşar. Kabir azabı yaşayacak olan da bu ruhtur. Ancak bedenden ayrılan ruh tekrar bedene döndürülebilir. Öldükten sonra dirilme inancı İslamiyet'in temel taşlarından biridir (Durdu ve K. Durdu, 1998:76).

Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum bireylerini kuşatan inanmalar, âdetler, törenler ve kalıplaşmış davranışlar başlıca üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta; öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak için yapılan uygulamalar yer almaktadır. İkinci gruptakiler, ölenin geri dönüşünü engellemek, yakınlarına kötülükte bulunmasını önlemek için yerine getirilmektedir. Son grupta toplananlar ise, ölenin yakınlarının ruhsal durumlarını düzeltmek ve onları yeniden topluma dâhil etmek amacıyla yapılmaktadır (Örnek, 2000:208).

2.1.Ölüm Öncesi

2.1.1.Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler

İnsan, yaşamının sona ermesi anlamına gelen ölüm olayını daha önceden bilebilme çabası içerisinde girmiştir. Vücuttaki fiziksel ve ruhsal değişiklikler, doğa olayları, hayvanların davranışları, görülen rüyalar ölümün önceden tahmin edilebilmesi için birer ölçüt olarak kullanılmıştır. Halk inanmalarında ölümü önceden haber veren belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanlar geniş bir yer tutar. Hayvanların insanlarda bulunmayan bazı yetenekleri, sezileri, biçimsel özellikleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları, bu türden inanmaların oluşmasında büyük rol oynar. Birtakım rüyalar da ölüm veya felaket haberi olarak yorumlanır. Hastada görülen psikolojik ve fizyolojik değişiklikler dikkatle gözlenir. Buna göre, hastanın davranışlarına ya da isteklerine göre sonunun yaklaştığı düşünülür ve hazırlıklara girilir (Örnek, 2000:208-211).

Ölümü düşündüren ön belirtileri kendi içerisinde gruplandırmak da mümkündür. Ölümcül hastanın konuşamaz oluşu, gözlerini bir noktaya dikmesi, ağzının tuhaf tuhaf hareket etmesi, bedenin şişmesi, uzuvların katılaşmaya başlaması fizyolojik belirtilerdir. Ölümcül hastanın bir şeyi vasiyet etmesi, uzaktaki akrabalarını yanına çağırması ve onlarla vedalaşması, helalleşmesi psikolojik belirtiler arasında yer alır. Rüyalarda görülen olay ve nesnelere muhtemel ölüm ile irtibatlandırılması rüyada görünenlerle ilgili belirtiler, bazı hayvanların davranışlarını ölümle irtibatlandırmaları ve ölüme işaret saymaları hayvanlarla ilgili belirtilerdir. Ay ve güneş tutulması, yıldız kayması gibi hususlar doğal olaylarla ilgili belirtiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Ersoy, 2002:89).Prizren'de eve yakın yerde köpeğin uluması, horozun vakitsiz ötmesi, baykuşun evin çatısında ötmesi muhtemel bir ölümün ön belirtisi olarak değerlendirilir. Bir yıldızın kaydığı görülünce de birinin öleceğine inanılır.

Hasta birinin gözünün ferinin kaçması, elinden ayağından canın çekilmesi, vücudunun soğumaya başlaması ölümü hatırlatan fizyolojik belirtilerdir. Bazı hayvanların davranışlarının ve hasta kişilerdeki fizyolojik değişikliklerin muhtemel bir ölümün habercisi olarak yorumlanması Türk dünyasının birçok bölgesinde ve Prizren'de benzerlik göstermektedir.

2.1.2. Kaçınmalar

Anadolu’da muhtemel bir ölümü uzaklaştırmak veya bundan sakınmak için yaygın olarak, topluca en yakın evliya kabrine gidilir ve orada Kuran-ı Kerim okunur, dua edilir, sadaka dağıtılır. Bu uygulamalarla muhtemelen gelecek olan ölümün uzaklaştırılmış olduğuna inanılır (Ersoy, 2002:89). Prizren’de bir cenazenin defni sırasında toprak atılırken kürek elden ele dolaştırılmaz. Toprağı atan kişi küreği yere bırakır, diğer kişi küreği yerden alır. Kürek elden ele verilmez. Tabutun önünden geçilmez. Cam bir eşyanın kırılmasının iyi olduğuna, bir kötülüğü uzaklaştırdığına inanılır. Hamile kadınların bebeklerine etki edeceği düşüncesiyle cenaze evine gitmeleri istenmez.

2.2. Ölüm Sırası

2.2.1. Ölüm Anındaki Adetler

Ölüm gerçekleşikten sonra yapılan işlemlerin bazılarının temelinde ölene “canlı” gözüyle bakmanın ve ondan korunmanın belirtileri yatarken, bazılarında da dini kurallar ve gelenekler rol oynamaktadır. Bu tip işlemler içerisinde yaygın olanlar, ölünün çenesinin bağlanması, gözü açıksa kapatılması, baş parmakların birbiri üzerine getirilip bağlanması, kibleye doğru yatırılması gelir (Açık, 2004: 143). Türkler ruhun ölümden sonra göğe yükseldiğine inanırlar. Göğe yükselmek için ruhun kanatlı bir nesne olması gerektiği inancı hâkimdir. Dolayısıyla Türkler herhangi bir kişinin ölüm olayı kapalı bir mekânda gerçekleşmişse buldukları mekânın (kapı, pencere vb.) dışarıya açılan bölümlerini açarlar çünkü ölünün ruhunun rahat uçmasını isterler. Ölünün gözleri; “bu dünyada gözü kalmasın”, “mezara gözü açık girmesin”, “ardından birini götürmesin” şeklinde yorumlarla kapatılır. Çenesi; “ruhu yarılmasın, içine şeytan girmesin, ağzı toprak dolmasın” diye bağlanır. Bütün bunların yanında, doğal olarak en yakında bulunan hoca veya imam gelerek ölü üzerine Kuran-ı Kerim (özellikle Yasin Suresi) okur. Cenaze yakınları ise, ölüm olayını camilerde sela okutarak, ilanlar vererek, diğer iletişim araçlarını kullanarak duyururlar ve defin için gerekli hazırlıkları yaparlar (Ersoy, 2002: 94-95).

Prizren’de ölen insan için “hasta can verdi”, “canını teslim etti”, “emaneti sahibine teslim etti” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Hasta “canını kolaylıkla versin, eziyet çekmesin” diye başında Kuran-ı Kerim okunur. Ara sıra su verilir, dudakları ıslatılır.

Konuşabilecek durumda olanlara son vasiyetleri sorulur. Üzerinde ağır bir şey varsa “ağırlık yapmasın diye” kaldırılarak çarşaf, pike gibi hafif şeylerle örtülür. Son nefesinde imanıyla gitmesi için Kelime-i Şahadet, Kelime-i Tevhid söylenilmeye çalışılır. Son nefesinde Şahadet ve Tevhit kelimesini söyleyerek ölenlerin “cennetlik” olduğuna inanılır. Kişi gözlerini tavana diker ve ağzını açarsa, canın çıktığı düşünülür. Canın ayaktan yukarıya doğru çıktığına ve son nefeste ağızdan çıktığına inanılır. Kişi gülümseyerek ölürse iyi sayılır, iyi insandı denir. Elleri açık ölene “cömertti, cennetlik” denir. Gözleri açık kalan kişiler için “dünyada gözü kaldı”, “hasreti vardı” denir. Doğum sırasında ölen kadınların cennetlik olduğuna inanılır. Ölü doğan bebekler için “melekti, uçtu gitti” denir.

Prizren’de kişi son nefesini verdikten sonra başının altından yastığı alınır. Gözleri açık kaldıysa kapatılır, çenesi bağlanır. Ölüm hadisesinin ardından “rahat döşeği” hazırlanır. Odanın ortasına hazırlanan döşeğin yapılması için, yere bir battaniye atılır, üzerine temiz bir döşek, üzerine bir battaniye ve çarşaf serilerek hazırlanır. Ölünün üzerine de temiz bir çarşaf örtülür. Ölen kişi yıkanıcaya kadar rahat döşeginde kalır. Cenaze şişmesin diye karnına bıçak koyulur. Ölünün üzerinde vefat ettiği döşek daha sonra yıkanır, diğer eşyalarıyla birlikte fakirlere verilir. Vefat eden erkek ise, ayakkabıları cenaze evden çıkmadan kapını önüne koyulur.

Ölüm olayı meydana geldikten sonra, vefatın yakınları duyurulmasına çalışılır. Prizren’de eskiden olduğu gibi camilerde sela verilmemektedir. Ölüm olayı özel olarak hazırlanan ilanların asılması yoluyla duyurulmaktadır. Hazırlanan ölüm kâğıtları evin kapısına,

direklere, camilerin giriş kapısına, mezarlığa ve ilan panolarına asılmaktadır. Bu kâğıtlarda ölenin adı, yaşı, ölüm tarihi, cenazenin hangi camiden ne zaman kaldırılacağı yazılmaktadır. Fotoğraflı olarak hazırlanan ölüm kâğıtlarında aile üyelerinin isimleri de bulunmaktadır.

2.2.2.Ölünün Bekletilmesi

Türk halk inançlarına göre, ölüyü gömmek, misafirlere yemek yetiştirmek, alınan borcu ödemek üzere üç şeyde acele etmekte hayır vardır. Ancak sakıncalı bir durum yoksa güneş battıktan sonra cenaze gömülmez, ertesi sabaha bırakılır. Dinimizce cenaze en kısa zamanda toprağa verilmelidir. Uzakta yakınları olanlar var ve onların gelmeleri bekleniyorsa, ya da ölüm ikindiden sonra gece gerçekleşmişse, mecburiyetten bir gece bekletildiği olmaktadır (Turan, 1982:547 ve Altun, 2004: 327).Prizren’de ölen kişi elden geldiğince çabuk gömülmeye çalışılır. Kişi gece veya sabah ölmüşse öğle namazına, öğleden sonra vefat etmişse ikindi namazına yetiştirilmeye çalışılır. İkindi namazından sonra ölenler gece bekletilerek sonraki gün defnedilmektedir. Vefat edenin uzaktaki yakınlarının cenaze törenine katılmalarını sağlamak için ölünün bekletildiği de görülmektedir.

2.2.3.Defin İşlemi

Yıkama

Prizren’de ölünün yıkanacağı suyu hazırlayanların abdestli olmasına özen gösterilir. Suyu çeşmeden iki kişi getirir. Su iki kazanda hazırlanır. Kazanların birinde su kaynatılır diğer kazanda eli yakmayacak şekilde ılık olarak hazırlanır. Cenaze en yakınları tarafından taşınarak teneşirin üzerine yatırılır. Cenaze evin bulunduğu mahallenin cami hocası ve müezzini tarafından yıkanır. Ayrıca ölünün yakınlarından bir kişinin daha yardımcı olmasına izin verilir. Vefat eden kişi kadınsa kadınlar tarafından yıkanır.

Kefenleme

Ölünün gömülmeye hazırlanışında ikinci işlem, “kefenlenme”dir. Kefenlik bezin rengi beyazdır. Beyaz renk imanın belirtisi olarak kabul edilir. Geleneklerimize göre başkalarına yük olmamak ve helal parayla alınmış olsun düşüncesiyle kişi ölmeden önce kefenini kendi hazırlar. Kefenleme işlemi Prizren’de İslamî usullere uygun yapılmaktadır. Kefenlik bez olarak beyaz renkte bir kumaş alınır. Eski dönemlerde insanlar ölmeden önce kendi kefenlerini hazırlamaya özen gösterirdi. Bazen kefenin çarşıftan hazırlandığı olurdu. Ancak günümüzde kefen bütün malzemeleriyle birlikte hazır olarak alınmaktadır. Kefen alışverişini ölü sahibi yapmaz. Ölenin bir akrabası veya bir komşusu yapar. Kefenin ebatları parçaları Anadolu’dakilerle benzerlik göstermektedir. Kefenleme sırasında “kafur” sulandırılarak pamukla cenazenin ayaklarına, parmak uçlarına, koltuk altına sürülür. Kefenin üzerine de aynı kokudan serpilir. Bu uygulamanın amacı gömüldükten sonra haşeratı cenazeden uzak tutmaktır.

Cenazenin Taşınması

Ölünün kefelendikten sonra içine konularak taşındığı sandığa “tabut” denir. Bazı bölgelerde ölü tabut yerine sedyeye benzer bir gereçle mezarlığa taşınır. Tabutun üzerine serilen örtü ölü evinden, komşulardan veya camiden alınır. Genellikle yeşil renkli olan ve üzerinde Arapça yazılı dualar bulunan bu örtüye “tabut örtüsü”, “cenaze örtüsü”, “sal örtüsü” denir. Bu örtünün yerine tabutun üzerine halı, kilim, battaniye, kumaş örtüldüğü de olur. Ölen sağlığında vasiyet etmişse bunlar camilere hediye edilir. Kimi zamanda, ölenin cinsiyetini, yaşını, toplumsal yerine belirtmek amacıyla çeşitli giyim eşyaları konur (Örnek, 2000:218-219). Prizren’de cenaze kadın ise tabutun üzerine kapak koyulur. Erkeklerin tabutu kapak yerine yeşil bir kumaş ile örtülür. Cenaze tabuta konulduktan sonra evinden çıkmadan önce imam cemaate “Merhumu nasıl bilirsiniz?, Hakkınızı helal ediyor musunuz?” şeklinde sorular sorarak helalleşme işlemini gerçekleştirir. Helallik alındıktan sonra dua edilerek cenaze namazının kılınması için camiye götürülür. Caminin musalla taşına koyulduktan sonra namaz kılmak için camiye girilir. Tabutun başında su dolu şişeyle birlikte genç bir kişi bırakılır.

Prizren’de cenaze namazı İslami usullere göre kılınır. Vakit namazı camide kılındıktan sonra tabutun bulunduğu musalla taşının önünde cemaat saf tutar. İmam cenaze namazını kıldırır. Camiden ayrılmadan önce cemaatten yine helallik alınır.

Gömme İşlemi

Prizren’de cenazenin mezarlığa götürülüşü sırasında cemaat arkadan gider. Ölüye saygısızlık olmasın diye tabutun önünden geçilmez. İki metre boyunda, bir metre genişliğinde kazılan mezarın derinliği göbek hizasına kadardır. Kadınların mezarı daha derin kazılır. Mezarı kazın kişiye bahşiş verilir. Mezara ölenin en yakınlarından iki kişi iner. Cenaze kıbleye doğru yönlendirilerek mezara yerleştirilir. Mezara yerleştirildikten sonra “kıyamette ayakları ve başı bağlı, gözleri kapalı olmasın” diye cenazenin ayak ve baş bağları çözülür. Cenazenin üzerine tahtalar dizilir. Daha sonra toprak atılmaya başlanır. Toprak atılırken kürek elden ele dolaştırılmaz. Mezarın baş ve ayak ucuna birer ahşap mezar taşı dikilir. Mezar tamamen bittikten sonra üzerine su dökülür. Cenaze defnedilirken başına ve ayak ucuna tahta dikilmektedir. Dikilen tahtalar daha sonra taş ile değiştirilmektedir. Defin işlemi bittikten sonra Kur’an-ı Kerim okunur, dualar edilir. Dua bittikten sonra cemaat mezarlıktan ayrılırken cenazenin ailesine başsağlığı diler. İmam mezarın başından ayrılmadan önce ölüye talkın verir.

2.2.4. Ölüm Sonrası

Türklerde ölünün arkasından yapılan işlemlerin şahsi olmaktan daha çok sosyal bir tarafı vardır. Ölü yaşayanlar gibi mesuliyet sahibi bir şahıs olarak düşünülür, ona ait işler yakınları tarafından yürütülür. Onun namına yoksulların karnı doyurulur, sırtı giydirilir, onun namına hayır yapılır (Güngör, 1992:159-160).

Cenaze Evi

Cenaze sahipleri başsağlığı ziyaretlerini kabul etmek için bazen mezarlığın kapısında bazen de cenaze evine geçerek başsağlığı dileklerini kabul ederler. Başsağlığı dileminin temelinde sosyal ilişkilerin devam etmesi ve sosyal dayanışmanın gerçekleşmesi yatmaktadır. Başsağlığına tüm yörelerde önem verilmektedir. Çünkü başsağlığı toplumsal birlik ruhunun devam ettiği için, ölü evinin yalnız bırakılmadığının, acının herkes tarafından paylaşıldığının göstergesi olmaktadır. Prizren’de başsağlığı ziyaretleri üç gün sürmektedir. Cenazenin defnedilmesinden sonra mezarlıktan çıkanlar ölü evine gelmezler. Ev ziyareti daha sonra yapılır. Baş sağlığına gidenler; “Allah kalanlara ömür versin, Allah sabır versin, Makamı Cennet olsun, Allah günahlarını bağışlasın” gibi sözlerle teselli vermeye çalışırlar. Cenaze evinde 7 gece Kuran-ı Kerim okunur.

Ağıt Söyleme - Yas Tutma

Yas, yakınlarından birini kaybetmiş insanların, ölünün ardından duyduğu acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmesidir (Örnek, 2000: 222). İnsan münasebetlerinin çok ferdi ve samimi olduğu devirlerde ve kültürlerde ölümün verdiği acı kolayca dindirilecek cinsten değildir. Nitekim Türkler Müslüman olduktan sonra da ölüme karşı hissi bir tavır almaya ve bu tavrı açığa vurmaya devam ettiler. Sosyal gelişmeye bağlı olarak matemler bir cemaat hadisesi olmaktan çıkarak ferdileşmeye doğru gitti, daha çok ölen kimsenin yakın çevresine ait bir olay haline geldi. Eski devirlerde büyük bir şahsiyetin ölümü halinde bütün millet bir süre mateme girerken, sonraları ızdırabın saklanması daha kıymet verilen bir tavır haline geldi (Güngör, 1992:157-158).

İslamiyet’e göre, ölünün ardından ağlamak, yas tutmak doğru değildir, çünkü ardından ağlanan ölü kabirde rahat edemez, kabir azabı görür. Hz. Peygamber ölünün ardından yas tutmakla ilgili şu hadisi söylemiştir. “Başına, yüzüne vuran, üstünü başını yırtan, cahiliyetteki gibi ağıtlarla yas tutan, bizden değildir.” Ancak kadınların ölen kocalarından sonra yeniden evlenmeleri için geçecek süre anlamında yas kabul edilmektedir. Yasaklanan yas haykırarak ağlamak, dövünmek, üstünü başını yırtmaktır (Durdu-K. Durdu, 1998: 76).

Prizren’de ölenin ardından yas tutulur. Yasın belirli bir süresi yoktur. Ancak en kısa yas 7 gün süren yas süresi, 40 güne kadar da uzayabilmektedir. Yas süresince eğlence ve kutlama ortamlarına gidilmez. Eski dönemlerde yas tutanlar siyah giyinirlerdi. Ancak bu uygulamaya günümüzde geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Yas tutan kadınlar makyaj yapmaz ve süslenmezler. Cenaze evinin kadınları, yedinci gününe kadar ölenin mezarını ziyaret ederler, mezara su döküp dua ederler.

Belirli Günler / Ölü Yemeği

Anadolu’da ölenin dinî törenle ve yemekle anıldığı belirli günler vardır. Bunların arasında ölünün “kırkıncı”, “elli ikinci” günleriyle halk arasında “sene-i devriye” adıyla anılan günler yaygındır. Bu günlerde ölünün hayrı için, ölenin ruhu için, yemekler verilmekte, mevlit okutulmaktadır. Belirli sayılarla anılan bu günler, bu sayılara kazandırılmış olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerinden dolayı önemsenmişler ve birtakım adetlerin bünyelerine ana öge olarak yerleşmişlerdir. Yaşamın çeşitli dönemlerinin çevresinde kümelenen adetlerin ve inanmaların çoğunun biçimsel ve işlevsel özelliğini oluşturan bu türden sayılar, başka toplumların halk kültürlerinde de önemli bir yer kapsamakta ve karşılıklı günleri kutsal, törensel ve töresel alanın içine almaktadırlar (Örnek, 2000:220). Her milletin kültüründe olduğu gibi, Türk millî kültüründe de bazı sayıların önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.

Türklerde özellikle üç, yedi, dokuz, kırk gibi sayılar kutsaldırlar. Destan ve hikâyelerimizde, daha ziyade bu sayılara çok sık olarak rastlanmaktadır (Turan, 1992:23 - Celil, 1993:41). Bir, üç, beş, yedi, dokuz, kırk sayıları, Türk halk inançlarının belirli sayılarıdır. Doğumda evlilikte ve ölümden birçok uygulama bu sayılara göre yapılmaktadır (Salih ve Kalafat, 2000:49). “Atalar Kültü”nün en eski ananelerinden olan “ölüye aş verme” merasimi tasvirleri göçebe Türk destanlarının en karakteristik motiflerinden biridir. Bu “aş merasimi” ananelerinin Azerbaycan ve Anadolu’ya gelen eski göçebe Oğuz boylarının hikâyelerinde derin izler bırakmış olduğunu “Dede Korkut” rivayetlerinde görülmektedir. Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan rivayetler, Müslüman Türklerin “ölülerin canı için sadaka olarak helva dağıtmak”, “ölülerin ruhuna sevabı bağışlamak üzere çeşmeler yapmak, fukaraya sadaka vermek” gibi hayratlarının hatırlatmaktadır (İnan, 1998a:210).

Prizren’de ölünün dinî törenle ve yemekle anıldığı belirli zamanlar vardır. Ölümün 7. günü mezar ziyaret edilir. Yedi tane küçük taş toplanarak mezara koyulur ve su dökülür. Cenaze evinde mevlit okutulur ve gelen misafirlere yemek verilir. Ölümün 40. günü mezar ziyaret edilir. Kırk tane küçük taş toplanarak mezara koyulur ve su dökülür. Cenaze evinde mevlit okunur. Gelen misafirlere yemek ve helva ikram edilir. Ölüm olayının 40. gününde cenazenin burnunun düştüğüne inanılır. Ölümün 52. gecesinde de mevlit okunur. Katılanlara sadece helva ikram edilir. 52. günde cenazenin eklem yerlerinin koptuğuna, birbirinden ayrıldığına inanılır. Ölümün 6. ayı ve yılı dolduğunda ölenin ruhu için mevlit okutulur. Ölümünden sonraki ilk Ramazan veya Kurban bayramında ölenin ailesi, akraba, dost ve arkadaşları tarafından ziyaret edilir.

Türk halk kültüründe en yaygın olarak ölümün yedinci, kırkıncı ve elli ikinci günlerine özel bir önem verilmektedir. Anadolu’da ve Türk dünyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Prizren’de de belirli günlerde ölenin ruhu için mevlit okutulmakta, helva yapılmakta, yemek verilmekte ve mezarlık ziyareti yapılmaktadır. Ölünün belirli günlerde anılması, ruhu için yemek verilmesi “atalar kültü”nün izlerini taşımaktadır.

Ölünün Eşyaları

Ölenin geride bıraktığı eşyalarıyla ilgili olarak, halk kültüründe birtakım dinsel ve büyüsel pratikler uygulanır. Bunlardan en yaygın olanı ölenin eşyalarının yıkanıp temizlendikten sonra fakirlere dağıtılmasıdır. Birçok yerlerde, “soyka” denilen giysi, çamaşır, yatak çarşafı gibi eşyalar, bağışlanmadan önce bir arınma işleminden geçirilir. Su serpmeye, dışarıda ayazlandırma gibi sadece bir simge anlamında bir arındırma olabilen bu törenler,

ölünün gelerek, eşyasını kullanacak olanlara zarar vermesini önleme tedbiri olarak uygulanmaktadır (Boratav, 1984:200). Prizren Türklerinde vefat ettiği döşek başta olmak üzere ölünün eşyaları fakirlere verilir. Ayrıca ölen erkek ise, cenaze evden çıkmadan önce ayakkabıları kapıya koyulur. İhtiyacı olan birisi buradan alır.

Ruhla İlgili İnanmalar

İslâm terminolojisinde ölü, ruhun bedenden ayrılmasıyla cansız kalan gövdeye denilmektedir. Dolayısıyla ruh, kişiye yaşam gücü sağlayan cevherdir. Çeşitli kültürlerde farklı ruh tasarımları görülmektedir. Ruhla ilgili bu düşünceler, aynı zamanda ölünün arkasından yapılan işlemlerin ana dayanağını oluşturmuştur (Ercan, 2002:200). Prizren’de İslam kültürüne uygun olarak ölü, ruhun bedenden ayrılmasıyla cansız kalan gövdedir. Ruh, kişiye yaşam gücü sağlayan cevherdir. İnsanın bedeninin yok olduğuna ama ruhun yaşadığına inanılır.

Perşembe geceleri ölmüşlerinin ruhu için Kuran-ı Kerim okunur. Ölmüşlerin ruhlarının kandil gecelerinde ve mübarek gecelerde yakınlarından dua beklediklerine inanılır. Kandil gecelerinde, dinî bayramların bir gün öncesi ve bayram sabahları mezarlıklar ziyaret edilir.

Anadolu’da, Prizren’de ve Türk dünyasının birçok bölgesinde “geçmişlerin ruhu” için çeşitli hayırlar işlenmesi, “Ata Kültü” inanç sisteminin günümüze kadar gelip İslamlaşmış bir uzantısıdır (Salih ve Kalafat, 2000:45).

Mezarlıklar – Mezar Ziyaretleri

Toplumumuz için eskiden beri mezarlıklar kutsal yerler olarak kabul edilmiş ve belirli zamanlarda ziyaret edilmesine dikkat edilmiştir. Kabir ziyareti, İslâmî inanca göre Peygamber sünneti olarak ele alınır. Hz. Muhammed’in “Kabirleri ziyaret ediniz, çünkü oralar size ahireti hatırlatır.” hadisinden yola çıkarak mezarlık ziyaretinin, insanoğlunun, ahiret inancını pekiştirmesi fonksiyonu sebebiyle teşvik edildiği görülmektedir (Ercan, 2002: 214). Tarihin en eski dönemlerinden bu yana atalara duyulan büyük bir saygı dolayısıyla mezarlıklara ayrı bir önem verilmiştir (Roux, 1999:188). Türklerin mezar taşlarının şekli orada yatan kişinin cinsiyetini, mensup olduğu yeri ve makamı belirtir. Taşın üzerinde ölenin adı ve şöhreti, ölüm tarihi ve fatiha dileği yazılıdır. Sanduka taşının üzerine kuşların su içmesi için ufak bir oyuk yapılır. Bazen baş taşında bir ölüm ayeti de yazılır (Güngör, 1992: 162). Mezarlığa ağaç dikilir. Ağaç kültü, Türk halk inançlarında mitolojik bir karşılık bulmuştur. Ağaç kutsaldır, bu ağaçları kesmek ve ona zarar vermek günah sayılmaktadır. Ayrıca Türklerin büyük bir kısmının mensubu olduğu İslamiyet’te de ağaç dikmeye önem verilmekte, sadece mezarlıklara değil, insanın gücünün yettiği her yere ağaç dikilmesi Hz. Peygamber tarafından emredilmektedir. Türk kültüründe mezarlıklara ağaç dikme uygulaması çok yaygındır. Hz. Peygamber mezarlıktan geçerken bir hurma dalını ikiye böler ve her iki kabrin başına diker. Peygamberin bu davranışı dinler tarihi boyunca birçok kültürde görülen mezara ağaç dikme, çiçek bırakma, çeşitli kutsal bitkiler bırakma davranışlarından izler taşımaktadır (Durdu-K. Durdu, 1998: 77).

*Prizren’de mezarlıkları ziyaret, genellikle dini bayramlardan bir gün evvel veya bayramın birinci günü yapılır.

*Kandil gecelerinde mezarlıklar ziyaret edilmesi sevap kabul edilir.

*Ölümün 7. ve 40. günlerinde ziyaret edilir.

*Mezara cenazeye birlikte hiç bir eşya konulmaz. “Dünya malı dünyada kalır.”düşüncesi benimsenmiştir.

*Mezar taşına ölenin kim olduğu, doğum ve ölüm yılı yazılmaktadır.

*Mezar taşlarında “Ruhuna Fatiha” ve “Hüvel Bakî” ifadeleri yer almaktadır.

Son dönemlerde bazı mezar taşlarına ölenin fotoğrafının işlendiği de görülmektedir. Bu durum yeni kuşakların Hristiyan toplumlardan etkilenmesinin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden olan ölüm, Kosova'nın Prizren şehrinde yaşayan Türklerin kültürleri esas alınarak ele alınmıştır. Geleneklerin korunup yaşatılmasında Prizren Türklerinin genel karakteristik özellikleri ve dinî anlayışlarının büyük payı vardır. Bu özellikleriyle geçmişle bağlarını koparmamalarından dolayı onların hayatında atalarından kalan birçok gelenek ve görenek tüm canlılığı ile hâlâ yaşamaktadır. Türk Milleti'nin köklü geçmişinin, tarihî ve kültürel birikiminin bir yansıması olarak Prizren Türklerinin gelenek, görenek ve inanışları oldukça zengindir.

Prizren Türkleri Müslüman bir toplumdur. Dolayısıyla gelenek ve inanışlarında İslamiyet'in büyük oranda etkisi olduğu görülmüştür. Birçok Türk topluluğunda olduğu gibi İslam öncesi inanışlarının izlerini de görmek mümkündür. Maddî kültürdeki değişmeye paralel olarak veya bunun etkisiyle inançlarda, gelenek ve göreneklerde, değer yargılarında da nispeten yavaş olmakla birlikte değişimler görülmektedir.

Geçiş dönemlerinin sonuncusu ölümdür. Ölüm insan hayatının son aşamasıdır. Tıpkı doğum ve evlenme geçişlerinde olduğu gibi ölüm olgusunun etrafında da birtakım âdetler, inanmalar mevcuttur. Ölüm normal karşılanmakta, cenazenin defnedilmesi İslami ölçülere göre yapılmaktadır. Cenaze ile ilgili bütün işlemlerde komşular arasında oldukça yüksek düzeyde yardımlaşma dikkat çekmektedir. Ölüm çevresinde görülen âdet ve uygulamalar, bütün Türk toplulukları arasında yaşayan inanç ve düşünce sistemlerinin çoğunlukla aynı kaynaktan beslendiğini gösterir niteliktedir. Eski Türk inançlarından kaynaklanan uygulamaların çokluğu dikkat çekmektedir.

Ölümlle ilgili âdet ve uygulamalar, en eski inanç sisteminden başlayarak girilen her din ve medeniyet dairesinin unsurlarıyla beslenmiş karmaşık bir yapı sergilemektedir. Süreç içinde bazı uygulamaların ortadan kalktığı bir kısmının ise devam ettiği söylenebilir. Ortadan kalkışının sebebi, hayat tarzında uygulama ortamı kalmaması veya aynı fonksiyona sahip yeni uygulamaların yaygınlık kazanmasıdır. Böyle bir değişikliğe ihtiyaç duyulmayan, yeni değer yargılarının, inanışların açıkça reddetmediği uygulamalar ise yaşamaya devam etmiştir. Ayrıca dinî açıdan baskı ve karşı çıkmalar olmasına rağmen devam eden uygulamalar da bulunmaktadır. Bu uygulamaların bu kadar dayanıklı olabilmeleri, icra ettikleri fonksiyonları ile ilgilidir. Günümüzdeki dini yapı ile bağdaşamayan uygulamalar, bölge halkı tarafından orijinindeki inanışla icra edilmemekte yeni anlamlar yüklenmektedir.

Ölüm âdetleri içinde değişimin en fazla "ölüm nedeniyle ilgili inanışlar"da olduğunu söylemek mümkündür. Bir takım tabiat olaylarının, rüyaların, hayvanların hareketlerinin ölüm alâmeti olarak yorumlanması bölge halkı arasında devam etmekle birlikte ölüm nedenine akılcı açıklamalar da getirilmeye çalışılmaktadır. Ölüm anı ile ilgili inanç ve uygulamalara fonksiyonist bakış açısı ile bakıldığında kişinin, ölümle başlayan ahiret yolculuğuna imanlı gitmesini sağlamak ve geride kalanların, kişinin gittiği yerdeki durumu ile ilgili merak duygularını gidermek amacının esas alındığı söylenebilir.

Bölgede, ölümün gerçekleşmesinden sonra yapılan ilk iş, rahat döşeği hazırlamak ve kişiyi öldüğü yataktan alarak buraya yerleştirmektir. Ölen kişiye rahat döşeği hazırlanmasının ölü yakınları tarafından çok önemsendiği tespit edilmiştir. Bu uygulamanın birkaç fonksiyonu olduğu söylenebilir. Birincisi, ölen kişinin tabutta alacağı şekli sağlamaya yöneliktir. Diğer fonksiyonu ise psikolojiktir ve ölü yakınları ile ilgilidir. Kişi bu dünyadan göçüp giderken evinde geçireceği son gecesini rahat ve temiz geçirmesi istenmekte ve bu şekilde yakınları da ölen kişiye ev içinde son görevlerini yapmanın huzurunu duymaktadırlar.

Mezar ve mezarlıklarla ilgili İslamiyet öncesi inanç ve âdetlerin etkisi hâlâ hissedilmektedir. Araştırma bölgesinde mezar ziyaretleri ölümün ardından yıldönümüne kadar daha sık olmakla birlikte, cuma günleri, yıldönümünde ve özellikle bayramlarda toplu halde yapılmaktadır.

İnsan hayatının son evresini oluşturan ve öte dünyada sürdürüleceğine inanılan ebedi hayatın başlangıcı olan ölüm konusundaki inanış ve uygulamaların geleneğe dayandırıldığı görülmüştür. Ölümü düşündüren ön belirtiler, ölümden kaçınmalar, ölüm anındaki uygulamalar, ölüyle ilgili inanışlar, ölümün duyurulması, ölüm sonrasındaki diğer adetlerden olan ölü yemeği, belirli günler, yas tutma, ölü evi, ölünün eşyaları, ruhla ilgili inanmalar, mezarlıklar, mezar ziyaretleri, mezar taşları, ölümlle ilgili eski Türk dini ve İslâm inancının kaynaşmasından oluşmaktadır. Geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm ile ilgili birçok âdet ve uygulama fonksiyonel olarak varlıklarını sürdürmektedir.

REFERENCES

- AÇA, Mehmet (1999). “Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)”, Milli Folklor, Cilt:6, Yıl:11, Sayı:43, s. 24-33.
- AÇIK, Fatma (2004). “Özbekistan’da Defin ve Taziye Merasimleri”, Milli Folklor, Cilt: 8, Yıl: 16, Sayı: 61, s.142-148.
- ALTUN, Işıl (2004). *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, Yayıncı Yayınları, Kocaeli.
- BORATAV, Pertev Naili (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- CELİL, Emet (1993). “Doğu Türkistan’da Bir İnanma, “Dokuz”un Sırrı ve Kara Lamba Dansı”, Aktaran: Alimcan Anayet, Milli Folklor, Cilt: 3, Yıl: 5, Sayı: 17, s.41-42.
- DURDU, Aydın, Bircan Kalaycı Durdu (1998). *Geçmişten Günümüze Ölüm Adetleri ve Kemaliye Köyü’nde Ölüm*, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 275, Ankara.
- ERCAN, Aktan Müge (2002). *Gelibolu Yarımadası’nın Geçiş Dönemi Adetleri Üzerine Bir İnceleme (Doğum-Düğün-Ölüm)*, Basılmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERSOY, Ruhi (2002). “Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller”, Milli Folklor, Cilt: 7, Yıl: 14, Sayı: 54, s.86-101.
- GÜNGÖR, Erol (1992). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- İNAN, Abdülkadir (1998). *Makaleler Ve İncelemeler*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MALİNOWSKİ, Bronislaw (2000). *Büyü, Bilim ve Din*, Çev., Saadet Özkal, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- ÖNEN, Ahmet Meriç (2006). *Kosova’nın Nihai Statüsü: Tarihi Süreç Ve Günümüzdeki Gelişmelerin İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ÖRNEK, Sedat Veyis (2000). *Türk Halkbilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- POLAT, Kemal (2003). *Kırgızlar'da Doğum, Evlenme Ve Ölüm Fenomenleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- RECEPOĞLU, Altay Suroy (2001). *Kosova'da Türk Kültürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ROUX, Jean-Paul (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, (Çeviren: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- SALİH, Durmuhammed ve Yaşar Kalafat (2000), “*Hazara Türklerinde Halk İnançları*”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Yıl: 8, Sayı: 20, s.31-52.
- TILIÇ, L. Doğan (1999). *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- TURAN, Ahmet (1992). “*Türk Destan ve Hikayelerinde “Üç” (3) Sayısı*”, Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, Milli Folklor Yayınları, Ankara, s. 23-28.
- TURAN, Mustafa (1982). “*Kars'ta Ölü İle İlgili Gelenekler*”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt (Gelenek-Görenek ve İnançlar), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.547-557.
- VIRMİÇA, Raif (2002). “*Tarihi Kent Prizren*”, Medeniyet Araştırma Bilim Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, Prizren, s.117-139.